

LİSANSÜSTÜ TEZLERDE DANIŞMAN VE ÖĞRENCİLERİN ROL ALGILARI: YÖNETİM İÇİN GÖSTERGELER

ROLE PERCEPTION OF SUPERVISORS AND STUDENTS IN POSTGRADUATE THESIS: IMPLICATIONS FOR ADMINISTRATIONS

Ayşen BAKİOĞLU*, Ayla GÜRDAL**

ÖZET: Bu çalışma üniversite enstitüleri programları içinde yürütülen tezlerde öğrenci ve danışman rol algılarının ne şekilde gerçekleştiğini belirlemek ve bu doğrultuda ön plana çıkan problemlere dayalı olarak göstergeler ileri sürmek ve çözüm önerileri öğretmek amacıyla yönelik olarak tasarlanmıştır. Marmara Üniversitesine bağlı üç enstitüde tez danışmanları ve öğrencilerine araştırmacılar tarafından uygulanan anket formlarının istatistiksel analizi sonucunda kısaca (aritmetik ortalamalara göre) şu bulgulara ulaşılmıştır: Tezlerin tamamına yakını yayınlanmamakta, tez öğrencisi üniversitenin maddi kaynaklarını tezi için kullanmamakta, sadece bir araştırma yöntemi kullanılmakta, enstitüler yazılı açıklayıcı ve yardımcı bilgi vermemekte, bitirme tezi uzamakta, kütüphaneler yetersiz bulunmakta, danışmanlar yazılı geri bildirim vermemekte, bilimsel kurum ve kuruluşlara üye olunmamakta ve bunlara rağmen öğrenci çalışmasını özgün bulunmaktadır. Diğer yandan, danışman dikte etmekte, uzman eksikliği hissedilmekte, tezin yazımı sona bırakılmakta araştırma aracını öğrenci geliştirmekte, tez konusunu öğrenci belirlemekte, detaylı araştırma önerisi verilmektedir. «alışmalarda bulguların anlamı literatürle birlikte tartışılmış ve işaret ettikleri problemleri gidermeye yönelik bazı önerilerde bulunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELE: Eğitim Yönetimi, Lisansüstü tez danışmanlığı, Lisansüstü öğretim.

ABSTRACT: This study was designed to investigate the role perceptions of the supervisors and research students in researches. According to the problems appeared, solutions offered by showing some implications. Self devised questionnaire was applied to the supervisors and research students given three institutions of Marmara University. According to the results of the statistical analysis those findings were reached briefly [as means]: Nearly all of the thesis can not be published, students may not be permitted to use university sources, students do not receive explanation or knowledge as help for doing thesis, the completion time of the thesis is expanded, libraries are found as inadequate, supervisors do not give written feedback about the completed part of the thesis, students do not join any scientific associations. Despite all of those, students found their thesis as original. On the other hand, supervisors dictate the thesis, specialists shortage is experienced, writing the whole thesis is left to the very end, students develop the research

device, students determine the subject of the thesis, detailed research proposal is submitted to the institute. All those findings are discussed with the literature, and some suggestions are produced to solve the problems that were pointed out by the analysis.

KEY WORDS: Educational administration, postgraduate supervision, postgraduate education.

1. GİRİŞ

Üniversite lisansüstü öğretim enstitülerine bağlı yüksek lisans ve doktora programlarına kayıtlı öğrenciler tez aşamasına geldiklerinde kendilerini yeni, alışık olmadıkları rol beklenti ve ihtiyaçları içinde bulmaktadırlar. Yüksek lisans veya doktora derecesi almak için zorlu bir çalışmaya başlama kararı vermek, tez öğrencisinin yaşam tarzına alışmak, yeni bir araştırma öğrencisi olarak enstitüde yer almak, iyi bir araştırmanın nasıl yapılabileceğini öğrenmek, danışmanı ile etkileşimde bulunmak, doküman kaydı tutmak, gelecekte yapacaklarını planlamak, kendini ve zamanını yönetmek, tezini geliştirme sorumluluğunu üstlenmek, diğer öğrenciler ile yardımlaşmak, onlardan destek almak ve destek vermek üzere işbirliği yapmak, rapor yazmak, sunuş yapmak, tezinde orijinalliği yakalamaya çalışmak, yaratıcı düşünce için beceriler geliştirmek, kendi yeteneklerini yönlendirebilmek, tezi oluşturmak, kendini sınava hazırlamak, mezun olduktan sonra ne yapacağına karar vermek gibi konular ile uğraşmak durumundadır [1].

Öğretim üyelerinin görev alanları içinde karşılaştıkları en karmaşık ve zor iş, tezlere danışmanlık yapmaktır. Bu konumdaki bir öğretim üyesinin, yeterli bir araştırmacı olması hayati önemdedir. Etkili bir danışman olunabilmesi için etkili bir araştırmacı olunması gerekmektedir [2].

*Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, İ.Ö. Fen Bilgisi Anabilim Dalı Başkanı.

Lisansüstü çalışma yapmanın anlamı; süresi içinde tek başına geniş bir araştırma yaparak yeteneklerini geliştirmek, geniş rapor hazırlama becerisini ilerletmektir. Öğrenci tezi sunmak için her çabayı göstermek durumundadır. Özellikle doktora tezi, bireyin kariyerinde karşılaşılabileceği en zorlayıcı görev olarak görünmektedir. Birey üst düzeyde yayın yapıyor olsa dahi doktora tüm öğrencileri zorlamaktadır. «ünkü doktora tezi, süreli bir yayına makale yazmanın veya bir dönem ödevi yapmanın çok üzerinde bir beceri gerektirmektedir. Doktora öğrencilerinin çoğu, araştırma becerileri konusunda eğitim aldığı halde, analitik okuma ve sentez yapmanın ne anlama geldiğini, kavrayamamaktadır. Teze coşku ile başlanmakta, okuma safhasında temel beceriler dışında donanımlı olunmadığı farkedilememektedir. Öğrenciler bu şekilde okumaya devam ettiği sürece, tezlerine uygun bir konu bulmakta zorlanmaktadırlar. Literatür taramalarını organize etmekte güçlük yaşamakta, çeşitli notlar almakta, yaptıkları taslakları anlamlı hale getirmekte sıkıntı çekmektedir. Öğrencilerin büyük bir kısmı bu durumlar ile karşılaşınca tezi tamamlayamayacağını düşünüp çalışmayı terketmekte veya zaman kaybetmektedir. Mezun olamamış doktora öğrencilerinin % 50 sinin temel tez becerilerinde eğitime ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır [3]. Tez yapmak için gereken temel becerilerin öğrencide bulunması gerekir. Nasıl okunacağını, yazılacağını, literatürün nasıl analiz, sentez yapılacağını, nasıl ikna edici tarzda tartışma yazılacağını bilmeleri gerekmektedir. Teze başlarken bu beceriler bireyde yok ise, tezin bireye bu becerileri edinmeyi öğretmesi gerekmektedir. Tez bir öğrenme görevidir ve öğrencilere en yüksek entellektüel becerileri öğretmektedir [3].

Plandan yoksun, iyi disipline edilmemiş, yeteri kadar dikkatle üzerinde çalışılmamış, iyi danışmanlık yapılmayan bir tez zamanında tamamlanamamaktadır. Tez sırasında gerçekleşmesi gereken ilerlemeler belirgin hale getirilmediğinden hem öğrenci hem de danışman için, tezin değerlendirilmesi güçleşmektedir. Doğa bilimlerinde yapılan bir araştırmaya göre, açık

beklentiler ve süreçler ortaya konulur ve açıkça belirtilirse, danışman ile öğrenci işbirliği içinde çalışma ortamını daha iyi yakalayabilirler [4].

Danışman tarafından kadın tez öğrencileri için daha basit düzeyde tez konuları ve daha yüzeysel yöntemler belirlenmesi etik bir problem yaratmaktadır ve bunun giderilmesi için araştırma ihtiyacı ve ilişkinin problemlili yönlerinin irdeelenmesi gerektiği belirtilmektedir [5].

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma, üniversite enstitülerine bağlı programlarda lisansüstü tez hazırlayan öğrenci ve tez danışmanlığı yapan öğretim üyelerinin mevcut yapı ve koşullar içinde araştırmadaki rollerinin neler olduğunu belirlemek ve ortaya çıkan tablo doğrultusunda danışmanlara ve enstitü yönetimlerine göstergeler sunarak önerilerde bulunmak amacıyla uygun olarak tasarlanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ARAÇ GELİŞTİRME

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Anket formunu hazırlamak için bir dizi sistematik araştırmalar yapılmıştır. Öncelikle literatür taranarak mevcut çalışmalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu konuda yapılmış araştırmaların yabancı yayınlarda da pek az olduğu belirlenmiş, araştırma enstitülerinin yönetmelikleri incelenmiş, bir görüşme programı tasarlanmış, daha sonra açık uçlu bir soru listesi oluşturulmuştur. Görüşme için yüksek lisans veya dokorasını bitirmiş olan öğrenciler ile irtibat kurulmuş, bunlardan görüşmeye gönüllü olan 8 kişi ile 45 dakika ile bir buçuk saat süre içinde görüşmeler yapılmıştır. Görüşmede açık uçlu sorular sorularak bireylerden kendi araştırma deneyimlerini anlatmaları istenmiş, izinleri alınarak bunlar notlara geçirilmiştir. Daha sonra literatür de göz önüne alınarak bu notlardan cümleler seçilip araştırmanın her aşamasında ortalama yaşanan deneyimler belirlenme yoluna gidilmiştir. Ortaya çıkan anket taslağı, onaltı kişilik bir öğretim üyesi, araştırma görevlisi, tez öğrencisi grubuna

verilerek, üzerinde değerlendirme yapmaları istenmiş ve bu değerlendirmelere göre taslak tekrar incelenerek sadeleştirilmeler yapılmıştır. Bu taslak daha fazla değiştirilemeyeceği düşüncesi oluşana dek geliştirilmiştir. Başlangıçta 274 olan madde sayısı 130 a düşürülmüş, bağımsız 7 değişken ilave edilmiş, anket maddelerinden önce bir açıklama konulmuştur. Hem danışmana hem de tez öğrencisine aynı formun uygulanması, aynı noktalar üzerinde iki tarafın görüşlerini de öğrenmek isteğine yöneliktir. Ancak kendileri ile ilgili olmayan veya deneyimlerini yansıttığına inanmadıkları cümlelerde işaretleme yapmalarını da rica edilmiştir. Formun sonuna serbestçe hem araştırma deneyimleri, hem de form için yorum yapabilecekleri bir kısım eklenmiştir.

4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Hazırlanan anket formları Marmara Üniversitesinin Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Eğitim Bilimleri Enstitülerine bağlı olarak lisans üstü ders veren öğretim üyeleri ile bu enstitüde tez yapan veya tezini bitirmiş olan araştırma görevlisi ya da üniversite dışında çalışan ve lisans üstü tez yapan veya tezini bitirmiş olan araştırmacılara dağıtılmıştır.

İşaretlenmiş anket formlarının toplanmasında büyük sıkıntı yaşanmış, hatırlatma yazısı dörder kez masalara bizzat bırakılmış, bazı durumlarda anket formu ikinci üçüncü kez dağıtılmış, böylece cevap verme oranı bir miktar daha artırılmış, form toplama işi planlanan zamanın çok üzerine çıkmıştır. Birden fazla tez danışmanlığı yapan öğretim üyelerine bazı maddelere en son tamamlattığı tezi dikkate alarak yanıtlaması ge-

rektiği hatırlatılmıştır.

İşaretlenmiş anket formları kodlanarak, SPSS paket programı ile istatistiksel analizler yapılmıştır.

5. BULGU ve YORUMLAR

Araştırmaya katılan danışman ve araştırma öğrencilerinin enstitülere göre dağılımına bakıldığında Eğitim Bilimleri Enstitüsüne bağlı, 29 kişi (%23.2), Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı, 68 kişi (54.4), Fen Bilimleri Enstitüsüne bağlı, 24 kişi (%19.2) ve kalan 4 ü (%3.2) alanını belirtmeyen olmak üzere toplam 125 kişi anketi yanıtlamıştır.

Anketi yanıtlayanların % 61 inin lisansüstü öğrencisi, % 39 danışmandır. Araştırmaya katılan tez danışmanlarının % 50 sinin profesör, % 22 sinin doçent, % 24 ünün yardımcı doçent, olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin % 55 i tez yaparken aynı zamanda bir işte çalıştıklarını, % 8 i ise çalışmadıklarını, çalışan öğrencilerin % 39 u üniversitede araştırma görevlisi, % 4 ü memur olarak, % 2 si özel kurumda, % 9 u diğer kurumlarda çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Lisansüstü öğrenci sayısı 5-20 arasında olan bölümler % 66.4 oranında iken, 5 in altında öğrencisi olan bölümlerin % 17, 21-50 öğrencisi olan bölümlerin ise % 18 oranında olduğu belirlenmiştir.

Aşağıda 130 anket maddesine verilen cevaplardan, bu çalışma için gerekli görülen maddelerin sayı, yüzde, aritmetik ortalama, standart hata ve standart sapması verilmektedir.

TABLO 1: Araştırma maddelerinin frekans, yüzde, aritmetik ortalama, ve standart sapma değerleri

MADDELER	EVET	HAYIR	X	S.S	S.D
1. Derse başlanan ilk dönemde danışman atandı	47 %37.6	73 %58.4	1.608	.045	.490
2. Öğrenci tez konusunu belirleyip danışmana bildirdi	77 %61.6	39 %31.2	1.336	.044	.474
3. Öğrenci detaylı araştırma önerisi verdi	72 %57.6	34 %27.2	1.321	.046	.469
4. Danışman, başta araştırma modelini önerdi	64 %51.2	44 %35.2	1.407	.048	.494
5. Danışman birden fazla araştırma yöntemi kullanılması gerektiğini vurguladı	46 %36.8	56 %44.8	1.549	0.50	.500

Tablo 1 de öğrencilerin yarısından fazlasının tez konusunu kendisinin belirleyip danışmanına bildirdiği, ancak örneklemin üçte birden biraz azının konu belirlemeyi kendisinin yapmadığı, danışmanının belirlediği anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların yarısından fazlası lisansüstü öğrencisinin danışmanının tayin edilmesinin derse başladıkları ilk dönemde yapılmadığını, % 38 i danışmanının lisansüstü çalışmasının

ilk döneminde atandığını, % 58 i araştırmasına başlarken detaylı araştırma önerisi verdiğini, dörtte birden biraz fazlası öneri vermediğini bildirmektedir. Anketi yanıtlayan öğrencilerin yarısından fazlası, danışmanın, araştırmanın başlangıcında araştırma modelini önerdiğini, % 35 i danışmanın bu konuda bir yönlendirme yapmazken, üçte birden fazlasının bunun gerekli olduğunu vurguladığı ortaya çıkmaktadır.

TABLO 2: Araştırma maddelerinin frekans, yüzde, aritmetik ortalama, ve standart sapma değerleri

MADDELER	EVET	HAYIR	X	S.S	S.D
6. Öğrenci tezinin yazımını araştırmanın sonuna bıraktı	59 %47.2	47 37.6	1.443	.048	.499
7. Önceden fark edilmeyen problemler yüzünden bitirme tarihi uzatıldı	63 50.4	43 34.4	1.406	.048	.493
8. Araştırma aracını danışman verdi	38 30.4	65 52	1.631	.048	.485
9. Öğrenci araştırmasına yararlı olan bilimsel birliklere üye oldu	26	75	1.743	.044	.439
10. Öğrenci öğretim elemanları arasındaki sürtüşmeden endişe duydu	37 29.6	71 56.8	1.657	.046	.477

Tablo 2 den araştırmaya katılan öğrencilerin yarıya yakınının, tezin yazımını araştırmanın sonuna bıraktıkları, % 38 inin ise daha erken aşamalarda yazmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamındaki öğrencilerin üçte bire yakını araştırma aracını danışmanın verdiğini belirtirken, yarısından biraz fazlası aracı farklı şekilde elde ettiğini veya oluşturduğunu belirtmektedir. Öğrencinin tezi bitirme tarihinin önce-

den fark edilemeyen problemler yüzünden uzatıldığını bu soruya cevap verenlerin yarısı belirtmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin üçte bire yakını öğretim elemanları arasındaki sürtüşmeden endişe duyduğunu % 57 si böyle bir durum yaşamadığını belirtmiştir. Araştırma kapsamındaki öğrencilerin % 60 ının araştırmasına yararlı olan bilimsel kurum ve kuruluşlara üye olmadığını bildirmesi anlamlı görülmektedir.

TABLO 3: Araştırma maddelerinin frekans, yüzde, aritmetik ortalama, ve standart sapma değerleri

MADDELER	EVET	HAYIR	X	S.S	S.D
11. Öğrenci ve danışman kütüphaneleri araştırma konusunda yeterli buldu	43 34.4	66 52.8	1.606	.047	.491
12. Araştırmanın tamamı yayınlandı	8 6.4	91 72.8	1.919	.028	.274
13. Öğrenci araştırma aracını geliştirdi	54 43.2	43 34.4	1.443	.051	.499
14. Öğrenci yabancı literatüre ulaşma konusunda sıkıntı çekti	57 45.6	52 41.6	1.477	.048	.502
15. Öğrenci bölümün bilgisayarında, internetten çıktı alma imkanı buldu	51 40.8	55 44	1.519	.049	.502

Örneklemin % 43 ü araştırma aracının öğrenci tarafından geliştirildiğini belirtirken, üçte biri ise bu şekilde bir üretim olayının olmadığını belirtmektedirler. Kütüphaneleri yeterli bulmayanların oranı % 53 iken, yeterli bulanlar % 34 oranındadır. Buna bağlı olarak yabancı literatüre ulaşma konusunda örneklemin % 46 sı sıkıntı

çektiğini belirtmektedir. Araştırmaya katılanların, soruya cevap veren 106 sınıfın 55 i bölümün bilgisayarından internet kaynaklarından çıktı alma imkanı bulamadığını belirtmektedir. Araştırmasının tamamını yayınlama imkanı bulan 99 kişiden sadece 8 i dir.

TABLO 4: Araştırma maddelerinin frekans, yüzde, aritmetik ortalama, ve standart sapma değerleri

MADDELER	EVET	HAYIR	X	S.S	S.D
16. Öğrenci mevcut tezleri inceleyerek yolunu belirledi	89 71.2	19 15.2	1.176	.037	.383
17. Öğrenci yaptığı tezi özgün olarak değerlendirdi	93 74.4	9 7.2	1.088	.028	.285
18. Öğrenci bölümden ücretsiz fotokopi imkanı buldu	19 15.2	91 72.8	1.827	.036	.380
19. Danışman yoğun şekilde yönlendirme yaptı	50 40	56 44.8	1.528	.049	.502
20. Öğrenci ve danışman ortak yazarlı bildiri ürettiler	25 20	73 58.4	1.745	.044	.438

Tablo 4 te soruya cevap veren 102 bireyden 93 öğrencinin tezini özgün bulduğunu belirtirken % 40 ın danışmanın yoğun şekilde yönlendirme yaptığını bildirmesi bir ikileme işaret etmektedir. Öğrencinin mevcut tezleri inceleyerek kendisine yol belirlediği % 71 oranla belirtil-

miştir. Öğrencinin tezi için gerekli olan fotokopileri bölümde ücretsiz elde etme oranı % 15 olarak belirlenmektedir. Öğrenci ve danışmanın ortak yazarlı bildiri üretme oranı beşte bir olarak görülmektedir.

TABLO 5: Araştırma maddelerinin frekans, yüzde, aritmetik ortalama, ve standart sapma değerleri

MADDELER	EVET	HAYIR	X	S.S	S.D
21. Öğrenci arkadaşları ile konuşarak problemlerine çözüm buldu	52 41.6	43 34.4	1.453	.051	.500
22. Öğrenci sadece bir araştırma yöntemi kullandı	74 59.2	24 19.2	1.245	.044	.432
23. Öğrencinin arzu ettiği tez jürisi tayin edildi	31 24.8	61 48.8	1.663	.050	.475
24. Öğrenci sorumlulukları, yükümlülükleri, tez yapımı konularında enstitüden yazılı açıklama aldı	28 22.4	68 54.4	1.708	.047	.457
25. Danışman tezin bir an evvel bitirilmesi için araştırmanın nasıl yapılacağını söyledi	61 48.8	42 33.6	1.408	.049	.494

Tablo 5 in dikkat çekici sonucu örneklem öğrencilerinin soruya cevap veren 98 inden 74 ünün sadece bir araştırma yöntemi kullanması ve 27 bireyin bu soruya cevap vermemesi anlamlı görünmektedir. Danışmanların yarısının tezin çabuk bitmesi için neler yapılması gerektiğini öğrenciye söylemeleri, öğrencilerin enstitü-

den tez yapımı, sorumluluk ve yükümlülükleri konusunda % 54 oranla bir açıklama almamış olması olumlu görünmemektedir. Öğrencilerin % 42 si arkadaşları ile konuşarak problemlerine çözüm yolu bulurken, % 25 inin istediği tez jürisi tayin edilmektedir.

TABLO 6: Araştırma maddelerinin frekans, yüzde, aritmetik ortalama, ve standart sapma değerleri

MADDELER	EVET	HAYIR	X	S.S	S.D
26. Öğrenci tez yaptığı alanda uzman eksikliği hissetti	48 38.4	44 35.2	1.478	.052	.502
27. Öğrenci tezin aşamaları hakkında enstitüden aydınlatıcı bilgi aldı	35 28	59 47.2	1.726	.110	1.076
28. Öğrencinin aldığı istatistik dersi, tezinin istatistiksel analizini yaparken yararlı oldu	40 32	39 31.2	1.494	.057	.503
29. Öğrencinin aldığı araştırma yöntemleri dersi tez için yararlı oldu	74 59.2	15 12	1.169	.040	.376
30. Danışman öğrencinin yazdığı kısımları okuduktan sonra yazılı yorum yaptı	45 36	57 45.6	1.559	.049	.499

Tablo 6 da alınan istatistik dersinin yarı yarıya, araştırma yöntemleri dersinin % 59 oranla yararlı olduğu bildirilmektedir. Danışmanların % 46 sınıf öğrencinin teslim ettiği çalışmalarla ilgili yazılı yorum yapmadığı anlaşılmaktadır. Enstitüden tezin aşamaları hakkında aydınlatıcı bilgi almadığını söyleyenler % 47 olarak belirtilmektedir. Örneklerdeki öğrencilerin % 38 i tez yaptığı alanda uzman eksikliği hissetmiş, % 35 i hissetmediğini belirtmiştir.

6. TARTIŞMA

Araştırmanın maddelerine bakıldığında örneklemin % 38 inin danışmanının derslerin ilk döneminde atandığı görülmektedir. Bazı enstitülerin danışman tayinini derslerin alındığı ikinci dönemin sonlarına doğru yaptıkları gözlemlerimiz arasındadır. Danışman seçiminde uzmanlık ve araştırma deneyimi gerekmektedir. Bütün öğretim üyelerinin danışmanlık yapma becerisine sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. Tez danışmanının dikkatle açık seçik belirlenmiş kriterlere göre seçilmesi gereklidir. Tezdeki ilerlemelerin de belirlenmiş kriterlere göre değerlendirilmesi uygun olmaktadır [2].

Öğrencinin tez konusunu belirleyip danışmanına bildirmesinin, % 62 oranla gerçekleştiği Tablo 1 de görülmektedir. Yüksek lisans ve doktora öğrenci ile danışman yakın bir ilişki içindedirler. Tez çalışmasının başlangıcında bu ilişki, öğretmen öğrenci ilişkisi gibi başlar, çalışma ilerledikçe taraflar eşit hale gelirler. Öğrenci materyali kontrol eden ve danışman bu süreçte önerilerde bulunan kişi konumundadır [6]. Bazı durumlarda araştırma konusu araştırmanın modeli ve konusu araştırmanın başında tanımlanmıştır. Ancak başlama döneminden sonra, görüşme ile araştırmanın modeli ve konusu açıkça ortaya çıkmaktadır. Öğrenciye okuma listesi vermek, öğrencilerin bu konudaki mevcut çalışmalarını görmesi ve araştırma konusu geliştirmesi bakımından önemli olabilir [6]. Zihninde araştırma konusunda net düşünceleri olan öğrenciler bile bazen araştırma konusunu değiştirmeye gerek duyabilir. Bu durum genel olarak araştırmanın başlarında olur. Konuyu değiştirtince, araştırmanın başlığını da değiştirmek gerekmektedir. Öğrenciler için ideal tez konusu özellikle-

ri şu şekilde belirlenmiştir; ilginç gelen, zaman sınırlaması içinde bitirilebilecek ağırlıkta, orijinal bakış açısı olan, çözüm üretilebilen konular.

Araştırma öğrencilerinin, % 58 inin detaylı araştırma önerisi verdiği, % 27 sinin ise vermediği, danışmanların % 51 inin çalışmanın başında araştırma modelini önerdiği anlaşılmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki üniversite enstitülerinin çoğu danışmandan ne gibi beklentilerin olduğunu tanımlamıştır. Bunlar, genel etik ilkeler, bir danışman kaç öğrenciye danışmanlık yapabilir vb. gibi kurallar çerçevesinde görünmektedir ve bunların öneride bulunma standardı, süreci gözleme standardı belli değildir. Rol tanımlaması için bazı rehber ilkeler genellenmiştir, örneğin, öğrenciyle ihtiyacı olduğu zaman görüşmek, taslakları okuyup belli bir zamanda geri vermek, öğrencinin ilerlemesini gözlemek gibi [7]. Danışmanın çalışmanın başında model dikte etmesi öğrencinin yaratıcılık ve özgür düşünce üretebilmesi ve farklı yanlarını ortaya koyma fırsatı verilmemesi anlamına gelebilir. Öğrenciye danışmanlık yapmak onu geliştirmek amacına hizmet etmeli, düşünce üretmesine katkıda bulunmalıdır. Danışmanın birden fazla araştırma yöntemi kullanması gerektiğini belirtenlerin sayısı, bu soruya cevap veren 102 araştırmacının 46 sıdır. Böyle bir yönlendirmede bulunmayan danışman sayısı ise 56 olarak ortaya çıkmaktadır. Sadece bir araştırma yöntemi kullanan öğrenci sayısı 74, birden fazla yöntem kullanan sayısı, 24 tür (Tablo 5).

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunun tezinin yazımını araştırmanın sonuna bıraktığı gözlenmektedir (%47). Öğrenciye çalışmasının ilk başlarında yazmaya erken başlaması önerilmelidir. «oğu öğrenci verileri topladıktan sonra çalışmadan çekilmekte ve kaydı silinmektedir. «ünkü öğrenci yapması gerekenlerin fazlalığı altında ezildiğini hissetmektedir. Yapacağı işin çok olması, üzerinde baskı yaratmakta, oturup baştan sona tezi yazma işi gözünü korkutmaktadır.

Araştırmaya katılan 106 bireyin 63 ü önceden görülemeyen sorunlar yüzünden bitirme tarihinin uzatıldığını bildirmektedir. Rudd [2] tezin gecikmesinde çalışma dışındaki faktörleri şöyle sıralamaktadır: Kişisel ilişkiler, aile sorumluluğu, para, işe ilişkin sorunlar, hastalık, yaralanma vb. Bazen de konuya olan ilginin

kaybolması, kariyer planının değiştirilmesi tezi aksatmaktadır. Diğer yandan danışmanın kalitesinin, başarılı bir araştırmada en önemli faktör olduğu tartışılmaktadır. Danışmanlara yapılan eleştiriler şu şekildedir: Öğrenci ile çok az görüşme yapmak, çok az yön vermek, öğrenciyle ilgilenmemek, konuyla ilgilenmemek, çok az yardımcı olmak, çalışmaya geri bildirim vermemek, bölümde bulunmamak, araştırma deneyiminin, ilgili bilgi ve becerinin eksikliği [9].

Araştırmaya katılanların % 60 ı gerekli olan dergilere abone olmadığı, kongrelere katılmadığı, bilgi olanağı sunan bilimsel kurum ve kuruluşlara üye olmadığını oranla bildirmektedir. Daha farklı şekilde söylenirse 101 kişiden 75 i tezi ile ilgili bilimsel bir kurum ve kuruluşa üye olmadığını, 26 sı üye olduğunu belirtmektedir. Burada bilimsel kurum ve kuruluş kavramının ülkemizdeki durumunun, bir araştırma ile irdelenmesi gerekir. Bunun nedenleri yabancı dil sorunu yüzünden yurtdışı bilimsel birlik üyeliklerinin gündeme gelmemesi, araştırmacıların finansal durumları, danışmanların yönlendirmesi olabilir. Bilimsel kurum ve kuruluş üyeliği ile bilgi akışı alamayan danışmanın araştırma aracı konusundaki yönlendirmesinin de dikkate alınması gerekmektedir. Örneğin araştırma aracını veren danışman sayısı cevap veren 103 kişiden 38 i dir. 65 kişi aracı bu yolla elde etmediğini bildirmektedir. Araç oluşturmanın oldukça geniş, sistematik uzun çalışmayı ve literatüre ulaşmayı gerektiren bir çalışma olduğu düşünüldüğünde durumun kütüphaneler açısından da irdelenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Öğrenci ve danışman kütüphaneleri % 53 oranla araştırma açısından yeterli bulmamakta, yabancı literatüre ulaşma konusunda öğrencilerin % 57 si sıkıntı çektiğini, % 52 si çekmediğini bildirmektedir. 16 kişi bu cümlede işaretleme yapmamıştır.

99 kişiden sadece 8 inin araştırması yayınlanmıştır. Öğrenci ve danışmanın ortak yazarlı bildiri üretmeleri ise; % 25 oranında gerçekleşmektedir. Dolayısı ile önemli bir emek, enerji, zaman gerektiren bilimsel çalışmaların diğer araştırmacılar, akademisyenler, uygulayıcılar tarafından elde edilme, en azından özetini okuma fırsatı pek yok gibi görünmektedir. Doktora tezleri, normalde yayına değerlidir veya biraz üze-

rinde durularak yayınlanabilir. Master tezleri de yayınlanabilir. Bütün başarılı öğrenciler araştırmalarını yayımlatmaları bakımından desteklenmelidir. Böylece çalışmadan geniş akademik kitleler yararlanabilir ve araştırma hakkında bilgilendirme gerçekleşmiş olur.

Bölümdeki kaynakların tez için kullanılma durumuna bakıldığında, öğrencilerin % 44 ü bölüm bilgisayarının yazıcısından internetten çıktı alma olanağı, % 91 ı bölümden ücretsiz fotokopi olanağı bulamamaktadır. Üniversite kaynakları, araç, gereç, tüketim maddeleri yanında akademik personelin zaman ve enerjisi olarak da algılanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tezin veri toplanması aşamasında danışman ile görüşmeler desteklenirken, yazma aşamasına girme ile birlikte öğrencinin üniversite kaynaklarını kullanmaları durdurulmaktadır. İlkemizde, araştırma öğrenciye önemli bir maliyet getirmekte, üniversitenin maddi kaynaklarını araştırmayı desteklemek için kullanamamaktadır.

Öğrencilerin %89 u mevcut tezleri inceleyerek ve %42 si arkadaşlarıyla konuşarak sorunlarına çözüm bulmaktadır. Araştırmanın yazma aşamasında başka bir tez öğrencisi ile çalışmak çok yararlıdır. Çünkü birbirlerinin çalışmalarını destekleyebilirler ve yapıcı şekilde eleştirebilirler. Tez öğrencisi karşılaştığı sorunlara karşı çözümleri göremediği bir durumda tek başına çalışmaktadır. Yalnız kalmak, özgün çalışma üretmek ve bağımsız özgün düşünce ortaya çıkarmak bakımından gereklidir. Ancak, çok fazla yalnızlık ve tartışma ortamının olmayışı güdülenmeyi azaltabilir. Öğrenci giderek kendini güvensiz hissedip yeteneklerinden kuşku duymaya başlar. Yapıcı eleştiri yapacağı veya düşüncelerini tartışacağı kimsenin olmayışı başarısızlık getirebilir.

Öğrencinin istediği tez jurisinin tayin edilme oranı % 25, edilmeme oranı % 49 olarak belirmektedir. Araştırmaya katılanların % 26.4 ünün bu cümleyle cevap vermemesi anlamlı görünmektedir. Danışmanların % 49 u araştırmanın çabucak bitmesi için nasıl yapılacağını söylemekte, % 34 ü ise bu şekilde davranmadığını bildirmektedir. 22 kişi bu soruya cevap vermemiştir.

Öğrenci sorumlulukları, yükümlülükleri, tez yapımı konularında enstitüden yazılı açıklamaları % 54 oranla alamamaktadır. % 47 si ise te-

zin aşamaları hakkında enstitüden aydınlatıcı bilgi almadığını belirtmektedir.

Alınan istatistik dersi, istatistiksel analiz yaparken % 32 oranında yararlı, % 31 oranla yararsız bulunmuştur. Ancak öğrencinin aldığı araştırma yöntemleri dersi tez için daha fazla (% 59) yararlı olmuştur.

Öğrencinin yazdığı kısımları okuduktan sonra yazılı yorum yapan danışmanlar % 36 oranında, yapmayanlar % 46 oranında görülmektedir. Danışmanların geri bildirim vermeleri son derece önemlidir ve ihmal edilmeksizin öğrenciye yazılı olarak verilmelidir. Geri bildirim şu açılardan öğrenciye yardımcı olmaktadır; başarı ölçütlerini görmeleri bakımından, araştırma yöntemini geliştirebilmeleri için, başardığı duygusunu tatmaları için, içgörü kazanmaları için. Danışman, öğrencisiyle görüşmesinde başta belirli bir model kurmalı ve bunu ilk görüşmelerinde kısaca dile getirmeli, görüşmenin rasgele ve seyrek bir süreç olmadığını belirtmelidir. Danışmanlığı plansız olarak yapılan rasgele bir sohbet olarak görmemek gerekmektedir. Tez için görüşme yapmak çalışma için bir araya gelmek anlamında algılanmalı ve tartışma içermelidir. İki taraf da iş yapmaktadır, anlayışını derinleştirmekte, keşfetmekte, düzeltme yapmaktadır [2].

Öğrencilerin % 38 i tez yaptığı alanda uzman eksikliği hissetmiş, % 35 i hissetmemiştir. Örneklemin % 26.4 (33 kişinin) ünün bu cümleye cevap vermemesi üzerinde düşünmek gerekmektedir. Tez öğrencilerinin iyi danışman konusundaki tanımları tezde harcadıkları zaman ile ilişkili olarak değişmektedir. Tezde birinci yıl öğrencisi iyi kişisel ilişkileri önemserken, ikinci ve üçüncü yılda düzenli görüşme ve uzmanlığa önem vermekte, danışmanlığı yetersiz görmeye başlamaktadır [2].

7. ÖNERİLER

1.GÖSTERGE: Öğrenci-danışman-konu uyumu ve zamanlama: Öğrenci, danışman, konu uyumunun sağlanması için tez konusu belirlendikten sonra ve tez önerisinin enstitüye verilmesinden sonra konuya en uygun danışman eşleştirmesi yapılmalıdır. Dolayısı ile derslerin alındığı birinci ve ikinci dönem içinde değil, derslerin bitirildiği ve tez önerisinin tesliminden

sonra danışman belirlenmelidir.

2.GÖSTERGE: Öznelliğin ortadan kaldırılması: Araştırmalarda tek bir yöntem değil farklı yöntemler ile de bulguların sınanması gerekmektedir, böylece daha güvenle yorum yapılabilmesi ve önyargının daha fazla önlenmesi mümkün olabilmektedir. Yöntemler birbirinin zayıf yönlerinin doldurabilmekte, her ne kadar zaman ve enerji olsa da daha sağlıklı ve nesnel sonuç ve önerilere gitme fırsatı sunmaktadır.

3.GÖSTERGE: Özgünlük, yazmaya erken başlamak: Tez hiçbir üniversitede sunulmuş aynı yada benzeri şekilde bir çalışma olmamalıdır. «alışma öğrenci enstitüye kayıtlı olduğu süreçte yapılmış olmalıdır ve aday özgün bir çalışma üretmelidir [6]. Oldukça erken basamaklarda taslak halinde de olsa yazmaya başlamak gerekirken, literatür taramasını yazma ile başlamanın iyi bir yol olduğu belirtilmektedir.

4.GÖSTERGE: Kütüphanenin durumu: Üniversite kütüphanelerinde farklı konularda uzmanlaşmış kütüphanecilerin bulunması gerekmektedir. Öğrencilerin kaynak ararken zaman kaybetmelerini önlemek için bu konuda iyi eğitim almış olmaları gerekmektedir. Bazı ana konularda, makale, bildiri listelerinin hazırlanmış olması gerekmektedir. Bu öğrencinin kolayca kaynağa ulaşımına olanak verir. Bilgi teknolojileri yoluyla bilgiye ulaşma olanağını kütüphaneler vermelidir. Kütüphaneye her kitap satın alınmayabilir, ancak başka kütüphanelerden sağlanıp, kütüphaneler arası bilgi akışı ve kitap ödünç verme işi sistematik hale getirilebilir. «ok aranan kitapların listesi yapıp bunlar satın alınabilir. Her yıl düzenli olarak öğretim elemanlarından istedikleri kitap ve süreli yayın listesi alınmalı ve öğretim elemanları tez yaptırdıkları konuları da düşünerek liste vermelidirler. Kitapların kodu, başlığı, adedi, kimde ödünç olduğu ve geri getirme tarihi bilgisayarda bulunmalıdır. Böylece birey bilgisayarla birkaç dakika içinde bu kitabın hangi rafta olduğunu, veya okuyucudan ne zaman geri geleceğini öğrenebilir. Bu yolla ödünç kitap alımı düzgün, düzenli bir şekilde yapıp tez planlandığı gibi yürütülebilir.

5.GÖSTERGE: Takım çalışması, destek: Tez öğrencisi kendisi ile aynı durumda olan veya bu aşamaları henüz geçmiş bir araştırmacı ile eş-

tirel arkadaşlık ortamını oluşturmaya çalışmalıdır. Dahası enstitü tez öğrencilerinin bir araya gelebilecekleri bir oda ve kolaylıklar sağlamalı tezlerinin o ana kadar yaptıkları kısımlarını seminer halinde sunmalarını özendirip diğer tez öğrencilerinin bundan bireysel olarak haberdar olmalarını ve tek başına çalışmak zorunda kalmak sıkıntısını aşmalarını sağlamalıdır. Bu tür toplantılarda zengin bir paylaşım ve önerilerle birbirlerine yol gösterme veya sunuş yapana, yapıcı eleştirilerde bulunma ortamını yaratacak bir öğretim üyesinin de katılımı yararlı olabilir. Bunun için ilgili öğretim üyesi Araştırma- Geliştirme işlerinden sorumlu olarak tayin edilebilir. Enstitülerin yönetimi sadece yazışmaları yürüten, tezin yönetmeliklere göre gerçekleşmesini izleyen bürokratik bir üst olarak algılanmamalıdır. Enstitüler danışmanın yanında ve ona tezin gelişmesi konusunda yardımcı olan eğitsel liderlik yapan bir konuma ilerlemelidir. Enstitüler, danışmanlara tezden dolayı yaşadıkları sorunlarda da yardımcı olmalıdırlar. Örneğin kaynak sıkıntısı çekilen konularda kütüphaneleri uyarmalı ve süreli dergi aboneliğinde sözü dinlenir bir konuma geçmelidirler. Eğer danışman gelişmiş ülke literatürünü tanımıyor veya ulaşamıyorsa yaptıracağı tezin özgünlüğünü nasıl değerlendirebilir? Bu durumda danışman kesin yönlendirme yapıp, aracı kendi verip, yöntemi söylemektedir. Öğrenciye söyleneni yapmak ve biran önce mezun olmak kalmaktadır. Dolayısı ile öğrencinin yeteneğini ortaya koyması için çalışması, yaratıcılık ve özgünlük sağlamak için kendini özgür hissetmesi, farklı düşünce ve yöntem ileri sürmesi olanaklı olamamakta, derin araştırma için gereken kaynaklar sağlanamamaktadır. Böyle olunca tezin usulen yapıldığı, evrensel anlamda literatüre katkının gözetilemediği, tekrar etme ve veri ortaya koymanın üzerine çıkılamadığı bir ortam devam etmiş olacaktır.

6.GÖSTERGE: Danışma görüşmesi: Öğrenci ile danışman tezdeki ilerlemeye göre haftada bir ya da iki haftada bir kez görüşmelidir. Öğrenci sistemli çalışma alışkanlığına sahip olmalıdır aksi takdirde zaman kaybedilebilir. İlk kez araştırma yapan öğrencilerde yeteri kadar yoğun çalışmama, kayıt tutmakta ihmalkarlık, literatürü düzensiz tarama gibi hatalar gözlenmektedir [6].

7.GÖSTERGE: Sınav: Tez savunmasında iki öğretim üyesi olmalı, biri fakülte içinden, diğeri ise fakülte dışından gelmelidir. Fakülte içinden gelen öğretim elemanı öğrencinin danışmanı olmamalıdır. İki sınav jurisinin arasında fikir ayrılığı olursa; ikinci bir kişi fakülte dışından atanmalıdır. Sınavda, normalde, tezin öğrencinin kendi çalışması olup olmadığı test edilmeli, öğrencinin alan bilgisine, genel literatürdeki bilgisine, tezin alandaki yerine, çalışmanın ileride nasıl geliştirilebileceğine, daha geniş alana ne şekilde katkı yaptığına bakılmalıdır. Öğrenci sınavdan önce danışmanı ile birlikte bir sınav provası yapmalıdır. «ünkü dışardan gelen jurinin, tezi daha geniş bir alan içinde görmek istemesi durumunda öğrencinin bunun için bir hazırlığı olmayabilir.

8.GÖSTERGE: Derslerin işlevselliği: Tez yapımı konusunda her ne kadar araştırma teknikleri ve istatistik dersleri alınıyorsa da araştırmamızda bunların etkililiklerinin beklediğimizin altında çıkmış olması endişe verici olarak değerlendirilmelidir. Enstitüler kuramsal bağlamda alınan bu derslerin uygulamayla ilişkisinin kurulması konusunda çalışma yapılmalıdır. Özellikle istatistik dersinin formül ve hesap makinesi ile yapılan bir ders olması uygulamada bir kolaylık sağlamamaktadır. Bu dersi bilgisayarla etkin şekilde verebilecek bir uzmanın ders vermesi sağlanmalıdır.

9.GÖSTERGE: Öğrencilerin tezin yapımı, aşamaları, sorumluluk ve yükümlülükleri konusunda enstitüden açıklayıcı bir yönerge almadıklarını çoklukla beyan etmeleri, enstitülerde böyle bir kitapçığın bulunmadığı anlamına gelmektedir. Yönetmelik maddelerinin ötesinde, tez yapımında pratik öneriler içeren böyle bir çalışmanın hazırlanması için danışmanların ve tez yapmış bireylerin deneyimlerinden yararlanmak için bir çalışma başlatılmalıdır. Dolayısı ile ülkemiz koşullarında çalışan tez öğrencisi ve danışmanına uygulanabilir öneriler sunulabilir. Örneğin kütüphanelerin durumu, öğretim üyelerinin ilgi alanları, genelde şikayetler ve çözüm önerileri, tezin aşamalarında ortalama kullanılması gereken zaman, zaman kaybetmemek için yapılması gerekenler vb. gibi.

10.GÖSTERGE: Danışmanların eğitimi:

Enstitüler tez danışmanlığı konusunda deneyimi olmayan öğretim üyelerine seminer düzenlemelidirler. «ünkü kimse tez danışmanlığı konusunda eğitim alarak tez danışmanı olmamaktadır. Her tez danışmanı, kendi lisans üstü çalışmasında sadece bir veya iki tez danışmanı ile birlikte çalışmıştır ve iki danışmanın uygulamalarını görmüş olmak zengin bir dağarcık olarak kabul edilemez. Konuda deneyimli ve bilimsel olarak tez danışmanlığı ve sorunlarının çözümünü incelemiş öğretim üyeleri, yeni danışmanlara eğitim verebilirler. Bunun için işbirliği ruhunun yaratılmış, eleştirel arkadaşlığa inanılmış, kaliteye ulaşma konusunda adanmışlığın var olması gerekmektedir.

11.GÖSTERGE: Yeni araştırma ihtiyacı ve meslek etiği: Geniş örneklem grubu üzerinde bu tür araştırmalar fon ayrılarak yapılmalıdır. Anket yöntemi görüşme yöntemi ile desteklenmelidir. Ayrıca üniversitede araştırma danışmanı konumundaki öğretim üyeleri ve tez öğrencilerinin araştırmaya karşı tutumlarını inceleyen araştırmalar yapılmalıdır. Anket formuna alınan cevap oranının düşüklüğü ve yoğun çabalara rağmen bu sayının istenen orana çıkmaması, öğretim elemanının asıl işi olan araştırmacılığa yabancılaştığını düşündürmektedir. Birkaç fakültede 100 ün üzerinde anket dağıtılmasına rağmen cevap verme oranının 8 veya birkaç tanede kalması çok düşündürücüdür. Öğretim elemanlığının ikinci iş olduğu bir ortamda, bu mesleğin gereği olan araştırmaya katkıda bulunmanın asli görev olarak algılanmadığı açıktır. Kaldı ki belki de bu öğretim üyeleri masalarındaki anket formunu ve dört hatırlatma yazısını, odalarına hiç uğramadıkları için görmemiş olabilirler. Belki de araştırma danışmanlığından çok özel şirketlere danışmanlık yapmayı daha çok önemseyebilir veya başka konuları zaman harcamaya daha çok değer bulabilirler. Üniversitenin de lider öğretim elemanlarına gereksinimi vardır. Ülke gençliği bunu hak etmektedir. Bugünü kurtaralım, para kazanalım, lüks yaşayalım dersek üniversite düşüşe devam edecek ve ülke sorunlarına çözüm öneremeyen konumda kalmaya devam edecektir. Bu durumdan yine bizim çocuklarımızın içinde yaşayacağı ülke zarar görecektir. Vizyonu olmayan ve bugüne odaklanmış öğretim üyeleri, aslında kendi çocuklarının mutsuzluğunu

hazırlamaktadırlar. Diğer yandan öğretim elemanlarının yaşam standardı, yayın satın alma gücü, yurtdışında yetiştirme ve yurtdışı kongrelere bildirili katılma desteği sağlanmalı, gözü üniversite dışında, işine ve gereklerine saygı duymayan, kendini geliştirmeyen ve araştırmayı önemsemeyen konumdan kurtarılmalıdır.

12.GÖSTERGE: Tezin yayını: Başarı ile tamamlanmış tezlerin özetlerinin basılı olduğu yıllıklar YÖK tarafından hazırlanmalı ve üniversite kütüphanelerine her yıl gönderilmelidir. Her tezin bir kopyası YÖK te veya ülkenin ana kütüphanesinde bulunmalı veya her tez mikro fiş haline getirilip isteyenlerin incelemesine sunulmalıdır. Danışmanlar tez yaptıkları konularda yapılmış diğer tezleri kolaylıkla elde edebilmelidir.

KAYNAKLAR

- [1] Pat, C. [1996] The Research Student's Guide to Success. Eric No: ED 397759
- [2] Brown G. ve Atkins, M. [1991]Effective Teaching in Higher Education, Routledge, London.
- [3] ASGS [2000] Reprints-Back to Dissertation Basics.htm [22-12-2000]
- [4] Dorit, M. F. Barry [1995] A Case Study of Postgraduate Supervision in a Natural Science Department. ERIC No: ED 391676, American Educational Research Association in yıllık toplantısına sunulan bildiri, [San Francisco, LA, Nisan 18-22, 1995
- [5] Taylor, P.C. ve V. Dawson [1997] Critical Research Supervision ? Deconstructing a Disempowering Myth! ERIC No: ED 411275. Bildiri American Educational Research Association un yıllık kongresine sunuldu. Chicago, IL, Mart, 24-28, 1997.
- [6] Selkirk K.E. [1991] The Research Student, University of Nottingham, Faculty of Education.
- [7] ASGS [2000 a] Reprints-Dissertation Advisor User's Manual.htm.[22-12-2000]
- [8] Rudd, E. [1985] A New Look at Postgraduate Failure, Guilford:SRHE:Nfer/Nelson, Brown G. ve Atkins, M. [1991]Effective Teaching in Higher Education, Routledge, London.
- [9] Moses, I. [1984] Supervision of Higher Degree Students, Problem areas, and possible solutions, , Higher Education Research and Development, 3 [2], 153-65, Brown G. ve Atkins, M. [1991]Effective Teaching in Higher Education, Routledge, London.